

Mágneses rezonancia képalkotás elektronspin nyomjelzővel

Békési Anna

Külső konzulens: Matus Péter

École Polytechnique Fédérale de Lausanne
(EPFL)

Belső konzulens: Simon Ferenc

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
2015

Nyilatkozat

Kijelentem, hogy ezt a TDK dolgozatot meg nem engedett segítség nélkül, saját magam készítettem, csak a megadott forrásokat (szakirodalom, eszközök stb.) használtam fel. Minden olyan részt, melyet szó szerint, vagy azonos értelemben, de átfogalmazva más forrásból átvettem, egyértelműen, a forrás megadásával megjelöltem.

Hozzájárulok, hogy a jelen munkám alapadatait (szerző(k), cím, angol és magyar nyelvű tartalmi kivonat, készítés éve, konzulens(ek) neve) a BME nyilvánosan hozzáférhető elektronikus formában, a munka teljes szövegét pedig általam a dolgozat feltöltésekor beállított jogosultságokkal (publikus vagy titkos) egyezve közzétegye. Kijelentem, hogy a benyújtott munka és annak elektronikus verziója megegyezik. A TDK konferenciára való regisztrációval vállalom, hogy az általam publikált anyagot határidőre elkészítem, a konferencián személyesen megjelenek és eredményeimet előadom. A benyújtott tudományos munkát magam (és szerzőtársam vagy szerzőtársaim) készítették, minden, a szakirodalomból átvett bármely rész elérhetőségét – a forrás pontos, más által is elérhető formátumban – szögletes zárójelben megjelölt hivatkozásként megadom.

Békési Anna

Köszönetnyilvánítás

Köszönet Forró László professzornak a lehetőségért, hogy az EPFL-en dolgozhattam. Dr. Matus Péternek és Dr. Simon Ferencnek a témavezetést. Kettinger Ádámnak, Karsa Anitának és Iván Dávidnak a szakmai segítséget. Köszönöm családomnak és páromnak a támogatást.

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	3
1. Bevezetés és motiváció	5
2. Elméleti háttér	7
2.1 A mágneses rezonancia spektroszkópia	7
2.2 NMR alapú képalkotás	10
2.3.1 1D pulzus szekvenciák	10
a) Szabadprecessziós lecsengés	10
b) Spin-echo	11
c) Impulzus szekvencia	12
d) CPMG pulzus-szekvencia	12
e) Inverziós felépülés	12
f) Fázisciklus	13
2.3.2 1D képalkotás	13
2.3.3 Többdimenziós impulzus szekvenciák	15
2.3.4 Többdimenziós képalkotás	16
3. Eredmények	16
3.1 MRI	16
3.2 Elektronspin-rezonancia képalkotás - EPRI	18
3.2.1 Képalkotás EPR módszerrel	20
3.3 A két technika összehasonlítása	24
Irodalomjegyzék	25

1. Bevezetés és motiváció

A mágneses rezonancia alapú vizsgálati módszerek kidolgozása a XX. század egyik leggyümölcsözőbb tudományos vállalkozása. Pauli 1924-ben alkotta meg a mágneses rezonancia elméletét, amelyet Rabi 14 évvel később 1938-ban kísérletileg is igazolt. Az elektronspin-rezonancia (ESR) alkalmazását Zavojszkij 1944-re, a nukleonokra történő alkalmazását Bloch és Purcell 1945-re dolgozta ki. Az elmélet megalkotása és az alkalmazás között tehát alig 20 év telt el. A mágneses magrezonancia (NMR) vizsgálati módszer kidolgozásáért és fejlesztéséért napjainkig 4 Nobel-díjat is kiosztottak. 1952-ben Bloch és Purcell az NMR megalkotásáért, 1991-ben Ernst az impulzus NMR fejlesztésért, 2002-ben Fenn, Tanaka és Wüthrich megosztva „Mágneses magrezonancia spektroszkópia segítségével végzett három dimenziós szerkezetmeghatározásért biológiai makromolekulák esetében.” 2003-ban Lauterbur és Mansfield megosztva a mágnesesrezonancia-képalkotás (MRI) megalkotásáért, amely orvosi diagnosztikai szempontból nélkülözhetetlen eszközzé vált.

A mágneses rezonancia alapú anyagvizsgálati módszerek kiemelkedő fontosságúak több tudományterületen is: A szilárdtest-fizikában, a vegyiparban és gyógyszeriparban valamint az orvosi diagnosztikában. Az egyes módszerek alapja ugyanaz a fizikai jelenség. Mágneses térben a spindegenerált energianívók felhasadnak, így a nívók között átmenet gerjeszthető. Ha a perturbáló mágneses tér frekvenciája megegyezik a precesszió frekvenciájával akkor a spinek jelentősen elforgathatóak. A jelenség klasszikus leírása is lehetséges amennyiben a makroszkópikus mágnesezettség időfejlődését vizsgáljuk és ennek rezonanciaszerű átfordulását. A mérés menete és kiértékelése azonban különbözik. Felmerülhet a kérdés, hogy a jellemzően anyagvizsgálatra használt ESR berendezéssel lehet-e képet alkotni. A leginkább elterjedt MRI és NMR vizsgálatok során a különböző atommag spinek mágneses térben gerjesztődnek a mérés során pedig a relaxációs idők segítségével történik a képalkotás illetve egyes fizikai tulajdonságok (például kötéseerősség) meghatározása. Az atommagok NMR aktivitásának egyetlen követelménye, hogy az atommag eredő spinje különbözzön 0-tól. (0 eredő spinű csak akkor lesz a mag ha mind a protonok mind a neutronok száma páros.) Az ESR vizsgálat nehézsége, hogy jelet csakis a párosítatlan elektronok adják így csak mágneses ionok (pl: Mn^{2+} , Cu^{2+} stb) vagy ezek kémiai komplexei vizsgálhatók vele. Az ESR képalkotás további nehézsége, hogy az NMR képalkotásnál is felhasznált spin echo hossza nem mikro- hanem nanoszekundumos nagyságrendbe esik, ami túl gyors a detektáláshoz, így más módszerre van szükség. Emiatt a képalkotás módszere is különbözik. Az NMR képalkotásnál pulzusszekvenciákkal tapogatóják le a teret és Fourier- transzformációval állítják elő a valós képet, ESR képalkotásnál folytonos (cw) üzemmódban dolgoznak és Radon-transzformációval

rekonstruálják a vizsgált objektumot.

A BME Fizika Tanszékén az NMR laboratóriumban sztenderd NMR mérések elvégzésére van lehetőség, az MRI berendezés házilag megépített jelenleg is ennek tesztelése zajlik. Ebbe a tesztelésbe kapcsolódtam bele még a berendezés első prototípusának elkészítésekor. Az EPR alapú képalkotással az EPFL-en végzett nyári gyakorlat alkalmával ismerkedtem meg. E két módszer elméleti és technikai megvalósítása között hasonlóságok és különbségek tisztázása iránti igény motiválta jelen dolgozatomat.

A TDK dolgozatom felépítése e motivációnak megfelelően a következő: részletesen tárgyalom a mágneses rezonancia elméleti alapjait, és az NMR-re alapozott mágneses rezonanciás képalkotás elméleti alapjait. A saját eredmények fejezetben bemutatom a saját fejlesztésű MRI berendezés tesztelésekor kapott eredményeket és a számomra újdonságot jelentő EPR-re alapozott képalkotás elméleti és technikai alapjait. Bemutatom, hogyan működik a kevésbé elterjedt EPR alapú képalkotás biológiai mintákon és össze is hasonlítom a kétfajta technikát.

2. Elméleti háttér

2.1 A mágneses rezonancia spektroszkópia

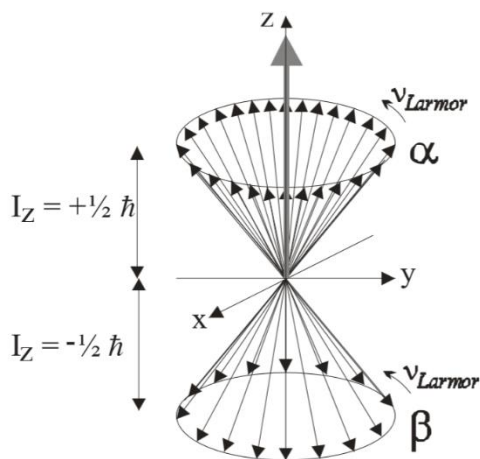
A MR működési elvének alapja, hogy mágneses térbe helyezve az atommag/elektron spinekre – mágneses momentumokra – forgatónyomaték hat, melynek hatására precesszálni kezdenek. (Mivel a mag mágneses rezonancia (NMR) és az elektron paramágneses rezonancia (EPR) jelenségeket ugyanazon fizika törvényszerűségeket szabályozzák, így együtt tárgyalom őket, az esetleges eltérésekre felhívom a figyelmet.)

B_0 statikus mágneses térbe helyezve a mágneses dipólusokra forgatónyomaték hat melynek hatására a dipólusoknak a mágneses térrel párhuzamos irányba kellene állniuk. Azonban a legtöbb dipólus nem teljesen párhuzamos áll be a térrel, hanem precesszálni kezd a z-tengely körül a magra jellemző Larmor-frekvenciával.

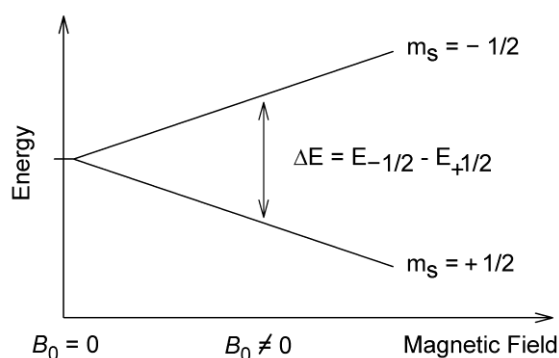
$$\nu_{Larmor} = \frac{\gamma \cdot B}{2 \cdot \pi}, \quad (2.1.1)$$

A γ a giromágneses faktor.

Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a mágneses tér hatására a mag energianívói felhasadnak, hiszen a térrel ellentétes irányba álló spinek kisebb energiát képviselnek, mint a vele párhuzamosan álló spinek.

1. ábra Energianívók felhasadása mágneses térben (klasszikus közelítés) [1]

2. ábra Energianívók felhasadása mágneses térben (kvantumos közelítés) [2]

A felhasadt energiaszintek közötti átmenethez – vagyis a rezonanciához – egy a statikus B_0 térrel jóval kisebb nagyságú Larmor-frekvenciával forgó B_1 perturbáló teret használunk, ami merőleges a B_0 térre.

$$B_1 = B_{1,max} \cos(\omega_L t) = B_{1,max} \cos(2\pi \nu t) \quad (2.1.2)$$

A rezonancia egyenlet szerint az átmenethez szükséges energia:

$$\Delta E = h \cdot \nu = \gamma \cdot \mu_{mag} \cdot B_0 \quad (2.1.3)$$

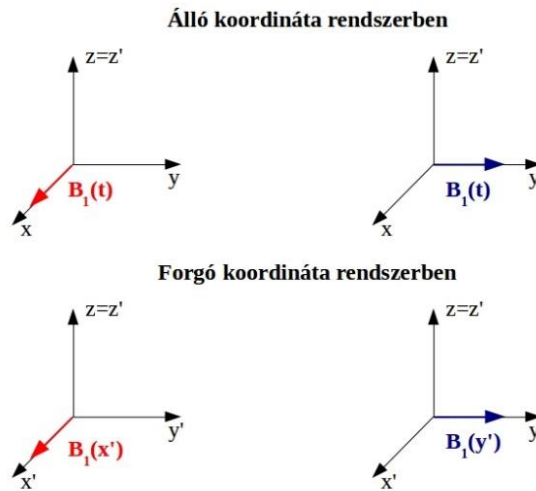
Ahol ν a B_1 tér frekvenciája., μ_{mag} pedig a magmagneton. Az magokra akkor hat a legnagyobb forgatónyomaték, ha B_1 tér frekvenciája megegyezik az adott mag Larmor-frekvenciájával. Mivel a Larmor-frekvencia a kémiai környezettől függően eltolódhat így célszerű hangolható B_1 térrel dolgozni. A B_1 tér a z -tengelyre merőleges síkba forgatja le a spineket. A forgatás szöge attól függ milyen hosszan haddatjuk a teret. A gerjesztés után a spinek relaxálnak. Ezt a folyamatot a Bloch-egyenletek (2.1.4) írják le.

$$\begin{aligned} \frac{\partial M_z(t)}{\partial t} &= \gamma \cdot (M(t) \times B(t))_z - \frac{M_z(t) - M_0}{T_1} \\ \frac{\partial M_x(t)}{\partial t} &= \gamma \cdot (M(t) \times B(t))_x - \frac{M_x(t)}{T_2} \\ \frac{\partial M_y(t)}{\partial t} &= \gamma \cdot (M(t) \times B(t))_y - \frac{M_y(t)}{T_2} \end{aligned} \quad (2.1.4)$$

Egyensúlyi állapotban a mágnesezettségnek csak z komponense van (párhuzamosan áll a külső térrel). T_1 és T_2 relaxációs idők azt jelzik, hogy a mágnesezettség vektor mennyi idő alatt tér vissza egyensúlyi állapotába a z illetve az x - y síkban. T_1 időt spin-rács T_2 időt pedig spin-spin relaxációs időnek nevezik. Rácsnak ebben az esetben a környezetet nevezzük, a spin-rács relaxáció pedig lényegében az energiaátadást jellemzi a környezet és a mag között. A spin-spin kölcsönhatás független a spin-rács kölcsönhatástól így a spin-rendszer energiáját nem, csak annak entrópiáját változtatja meg.

A Bloch-egyenletek megoldásához célszerű bevezetni egy forgó koordináta rendszert, amely a B_0 tér z iránya körül negatív irányba forog körbe a Larmor-frekvenciával. Ebben a leírásmódban a spinek állni látszanak. Ha ebben a leírásmódban bekapcsolunk egy a B_0 térre merőleges szintén Larmor-frekvenciával forgó B_1 teret akkor az - mivel forgó koordináta rendszerből nézzük - szintén állni látszik. Attól függően, hogy mikor kapcsoljuk be a B_1 teret annak iránya éppen x' vagy y' irányba

3. ábra B_1 tér álló és forgó koordináta rendszerben
[4] alapján

mutat. Az alábbi ábrán szemléletesen is bemutatom a fent összefoglaltakat. Ebben a felírásban tehát úgy látszik, mintha a külső z irányú tér nem is létezne és a spinekre csak B_1 tér hatna. B_1 tér miatt a spinekre forgatónyomaték hat, ami a B_1 tér iránya körüli precesszióra kényszeríti őket. A precesszió körfrekvenciája $\omega_1 = \gamma \cdot B_1$. A spinek tehát elfordulnak, így lesz B_0 térre merőleges komponensük, amit detektálni tudunk. Mivel a gerjesztő B_1 tér frekvenciája megegyezik a Larmor-frekvenciával, az atommagok esetén a rádiófrekvenciás tartományba esik, így a gerjesztést rádiófrekvenciás gerjesztésnek nevezik. ESR esetén a gerjesztő frekvencia mikrohullámú tartományba esik a szokásos mágneses tereknél.

Számoljuk ki mekkora z irányból síkba való leforduláshoz mennyi ideig kell bekapcsolni a gerjesztő teret!

$$\Delta\Theta = \gamma \cdot B_1 \cdot \tau \quad (2.1.5)$$

A gerjesztő teret impulzusként adjuk hozzá az eredeti B_0 térhez. Ezért mondhatjuk, hogy az NMR berendezés impulzus üzemmódban működik. Az egyes pulzusokat a $\Delta\Theta$ szöggel vagy térbeli iránnyal (x, y, x', y') szokás jellemezni. Például a síkba való lefordatást 90° -os, más néven $\frac{\pi}{2}$ -es pulzusnak nevezzük.

Eddig olyan esetet tekintettünk, mikor B_1 tér pontosan Larmor-frekvenciával forgott körbe. Most tekintsünk meg mi történik ha a frekvencia eltér a Larmor-frekvenciától. Világos, hogy ekkor a gerjesztés nem tökéletes, hiszen a B_1 tér forogni látszik a spinekhez képest, vagy az általa kifejtett forgatónyomaték nem állandó nagyságú és irányú. A spinek tehát nem fordulnak le teljesen a síkba.

A spinek – mint dipólusok - energiája mágneses térben

$$E = -\mathbf{d} \cdot \mathbf{B} \quad (2.1.6)$$

Látható, hogy a skaláris szorzatnak párhuzamos állás esetén lesz minimuma, vagyis ez lesz az egyensúlyi helyzet. Leforgatás esetén a spinek magasabb energiájú állapotba kerülnek. Mivel a mágneses térrel való gerjesztés csak egy szűk frekvenciatartományban valósulhat meg így ezt a jelenséget rezonanciának nevezzük.

Megjegyezzük, hogy a mérésnél általában nem teljesen pontosan sikerül a Larmor-frekvenciával forgó gerjesztő tér előállítás. Ezt okozhatja, hogy a Larmor-frekvenciát nem ismerjük teljesen pontosan az adott magra, a B_0 tér inhomogenitása miatt a mintán belül változik a Larmor-frekvencia nagysága, vagy egyéb kémiai inhomogenitás lép fel.

A jel detektálása a heterodin mérés technika alapján működik. A detektálás lényege, hogy a szűk sávban mozgó jelet (intermediate frequency, IF) mixer segítségével összekeverik egy széles spektrumban hangolható lokál-oszcillátor (LO) jelével, a mixer kimenetén pedig rádiófrekvenciás (RF) jel jelenik meg. Az adó ezt a jelet továbbítja a vevőnek, aki a bejövő RF jelet a megfelelő LO jellel összekeverve újra előáll az eredeti IF jel. Az NMR tehát lényegében egy adó-vevő készülék, amely a minta kis energiás válaszát detektálja a nagyenergiás impulzusra.

2.2 NMR alapú képalkotás

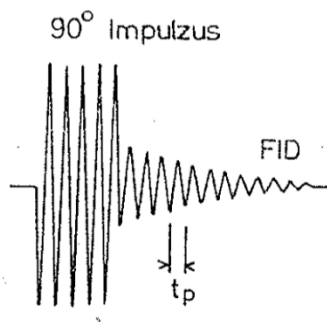
A képalkotás a korábban említett impulzusszekvenciákkal történik. Ezek lényegében egyfajta térképet rajzolnak a tér bejárásához, és a felvett adatokat később matematikai transzformációk sorozatával alakítjuk vissza valós képpé. A képalkotás során a minta spinsűrűségét mérjük egy adott irányban, síkban, vagy térrészben. A folyamat megértéséhez tekintsük át a különböző pulzusok és pulzusszekvenciák működését!

2.3.1 1D pulzusszekvenciák

a) Szabadprecessziós lecsengés

A FID a legegyszerűbb pulzusszekvencia. Egyetlen $\frac{\pi}{2}$ -es pulzusból áll, amit exponenciális relaxáció követ. A síkba való leforgatás – (gerjesztés) – természetesen csak akkor lesz tökéletes, ha a gerjesztő frekvencia megegyezik a Larmor-frekvenciával. A jel lecsengése is csak ebben az esetben lesz exponenciális. A mérés során általában oszcilláló jelet kapunk, amely exponenciális burkolójú. A Bloch-egyenletekben az x - y síkban történő relaxáció ideje T_2 azonban ez a mintában lévő momentumok fázishelyes összege. Ezenkívül a B_0 tér sosem tökéletesen homogén, így mintán belül kicsit eltérő lesz a Larmor-frekvencia. Emiatt dekoherencia alakul ki és a jel idővel lecsökken, mivel a különböző fázisú komponensek kioltják egymást. A tér inhomogenitásából adódó T_2^* relaxáció

idővel szokás jellemezni.

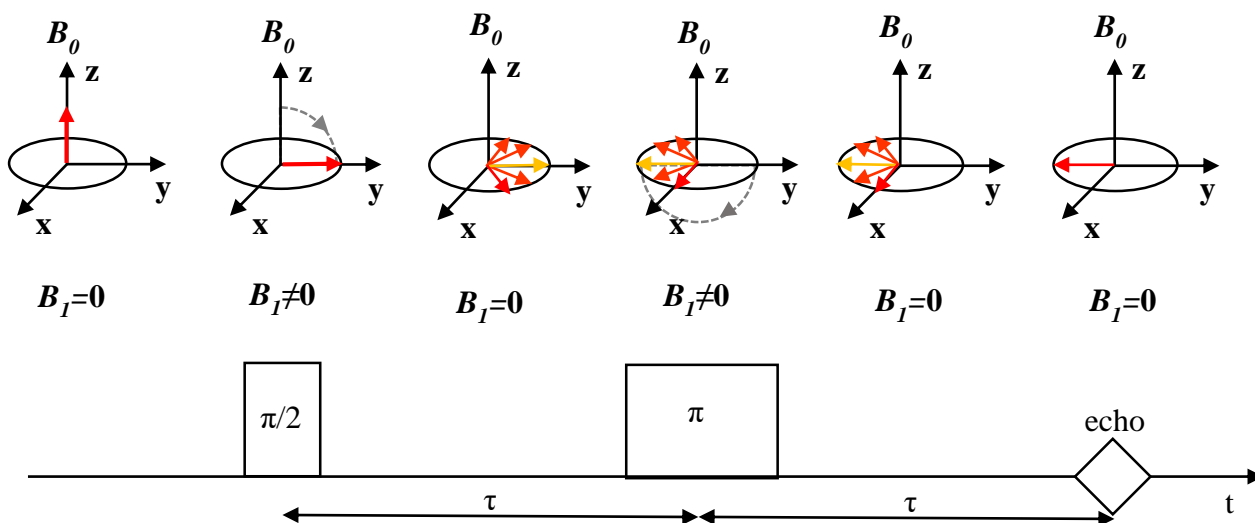
4. ábra FID ábrázolása [3]

Az egyes pulzusok kiadása után célszerű $10 \cdot T_1$ időt várni, hogy a spinek teljesen relaxáljanak, így a következő impulzus kiadásánál úgy vehetjük, hogy a spinek alapállapotban vannak.

b) Spin-echo

A spin-echo szekvenciát a tér inhomogenitás miatt kialakuló dekoherencia és a berendezés holt-idéjének kiküszöbölésére tervezték. Az első $\frac{\pi}{2}$ pulzus után a mágneses tér inhomogenitása miatt lesznek lassabban és gyorsabban relaxáló spinek. Egy következő π pulzus segítségével tükrözzük az időt. Ezt képzeljük, úgy mintha egy futóversenyen egyszer csak felcserélik a start és a cél helyét. Vagyis a leggyorsabb futók a sor végére a leglassabbak a sor elejére kerülnek. A célban pedig egyszerre találkoznak. Amikor a spinek tehát újra egy irányba állnak akkor megjelenik a spin-echo nevű jel.

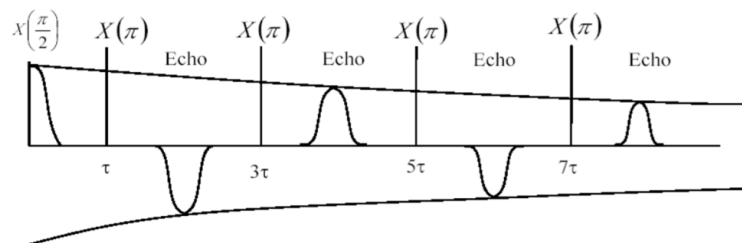
Az ábrán a spinek sebességét színkóddal jeleztem (piros – gyors, sárga-lassú)

5. ábra Spin echo szekvencia szemléltetése

c) Impulzus szekvencia

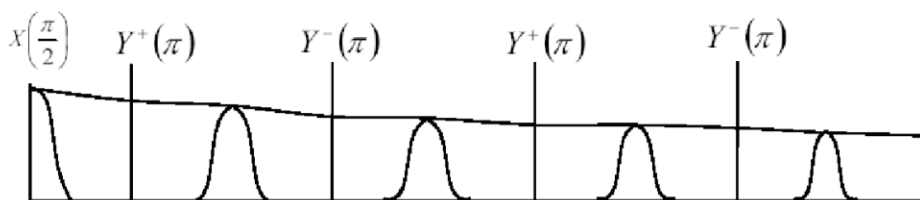
A Carr-Purcell szekvencia lényege, hogy segítségével T_2 idő is mérhetővé válik. A kezdeti $\frac{\pi}{2}$ pulzus után felváltva adunk irányú π pulzusokat melynek eredménye az y' és $-y'$ irányokban váltakozva jelentkező echo-k lesznek. Az echo-k nagyságának burkolója T_2 lecsengésű exponenciális. Ha a π pulzushossz nem tökéletesen 180° -ot forgat a spineken, akkor a fázishibák összeadódnak és a mérési eredmények valótlanok lesznek.

6. ábra [5]

d) CPMG pulzus-szekvencia

A Carr-Purcell-Meiboom-Gill pulzus-sorozat az előbb említett fázishibákat hivatott kiküszöbölni. Az első X irányú $\frac{\pi}{2}$ -t követően a π pulzusokat felváltva Y és $-Y$ irányba adjuk. Ebben az esetben csak y irányban jelennek meg spin echok, amelyről beláthat, hogy kijavítja a fázishibákat.

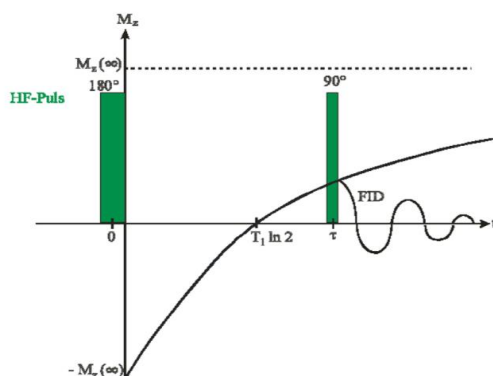

7. ábra

e) Inverziós felépülés

Segítségével spin-rács idő (T_1) mérése lehetséges. Az első gerjesztő pulzus ebben az esetben egy π pulzus, amit τ idő múlva egy $\frac{\pi}{2}$ pulzus követ.

A π pulzus után a spinek negatív irányba állnak, majd T_1 idő elteltével átfordulnak pozitív irányba. A $\frac{\pi}{2}$ pulzust egy pozitív irányú FID követi.

8. ábra

f) Fázisciklus

A fázisciklus – angolul phase cycling - pulzus-sorozat a gép mérési hibáját és torzításait – holtidő, offszet, asszimetriák - javítja. A módszer lényege, hogy egymás után több sorozat FID-et veszünk fel, egymás után + majd – irányba. A sorozat összegzése során a fázishibák kioltják egymást az eredmény végül a spin-echo lesz, hibáktól mentesen.

2.3.2 1D képképzés

A képképzés során a minta spinsűrűségét mérjük egy adott irányban, síkban, vagy térrészben. Hogy kijelöljük a mérés irányát gradiens

A mintában a kontrasztot az egyes részek eltérő relaxációs ideje okozza. Épp ezért az egyes pulzusok között nem szokás megvárni a $10 \cdot T_1$ hosszú időt, így a minta egyes részein eltérő – kémiai kölcsönhatások, tér inhomogenitások miatt – relaxációs idők beleszólnak a kontrasztba. Az alábbi képlet megadja, hogy ismételt spin echo szekvenciáknál az ismétlési idő (T_R) és az echo idő (T_E) hogy módosítják az echo nagyságát (a mágneses momentum transzverzális komponensének nagysága) a sokadik szekvenciában.

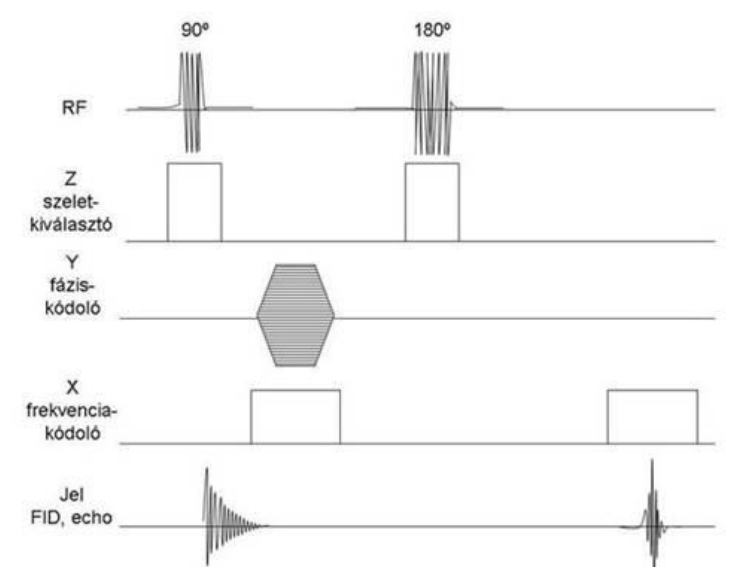
$$M_{\perp}(nT_E) = M_0 \left(1 - e^{-\frac{T_R}{T_1}}\right) e^{-\frac{T_E}{T_2}} \quad (2.3.2.1)$$

A képképzés során megkülönböztetünk T_1 , T_2 illetve protonszűrűség súlyozott képeket. Az alábbi táblázat összefoglalja, T_R és T_E paramétertől függően milyen kép készül.

	Feltétel
T_1 súlyozás	$T_R \approx T_1$ és $T_E \ll T_2$
T_2 súlyozás	$T_R \ll T_1$ és $T_E \approx T_2$
protonsűrűség súlyozás	$T_R \gg T_1$ és $T_E \ll T_2$

A képalkotás arra épül, hogy a spinek különböző nagyságú mágneses térben különböző frekvenciával precesszálnak. Ez a jelenség a tér inhomogenitásából fakad, amit eddig igyekeztünk elkerülni. Azonban ezt a jelenséget most kihasználjuk (ismert inhomogenitást, vagyis gradiens teret feltételezve) a spinsűrűség térbeli értékének $\rho_{spin}(\mathbf{r})$ meghatározásához. Lényegében a frekvenciában kódoljuk a térbeli helyet. Ezt a módszert frekvenciakódolásnak is nevezik.

Példaként nézzünk meg egy 1D képalkotó impulzus szekvenciát.

9. ábra 1D impulzusszekvencia diagrammja [10]

Tekintsük az alábbi esetet, amikor a mágneses tér egy z irányú komponensből is függ.

$$B(z) = B_0 + G_z \cdot z \quad (2.3.2.2)$$

Ahol G_z a tér z irányú gradiense. Ebben az esetben a Larmor-frekvencia helyfüggő lesz.

$$\omega(z) = \gamma B(z) = \gamma B_0 + \gamma G_z \cdot z \quad (2.3.2.3)$$

Ismerve, hogy az adott frekvenciájú komponensből mennyi van a mintában megkapjuk az adott helyen lévő spinsűrűséget. A közvetlenül mérhető mennyiség (a jel: signal (S)) a transzverzális mágneszettség időderiváltja:

$$S \sim \frac{dM_{\perp}}{dt} \simeq \omega_0 M_{\perp 0} e^{-\frac{t}{T_2}} \sin(\omega_0 t + \varphi) \quad (2.3.2.4)$$

Olyan mérési elrendezést választva, amelyben nemcsak a mágnesezettség nagysága, hanem annak fázisa is meghatározható a felírás az alábbiak szerint módosul:

$$S \sim \omega_0 e^{-\frac{t}{T_2}} \int M_{\perp}(\vec{r}, t = 0) e^{i(\omega_0 t + \varphi(\vec{r}, t))} d^3 r \quad (2.3.2.5)$$

A helytől független paramétereket egy új változóba az effektív spin sűrűsége összevonva az alábbi képletet kapjuk a mérhető jelre:

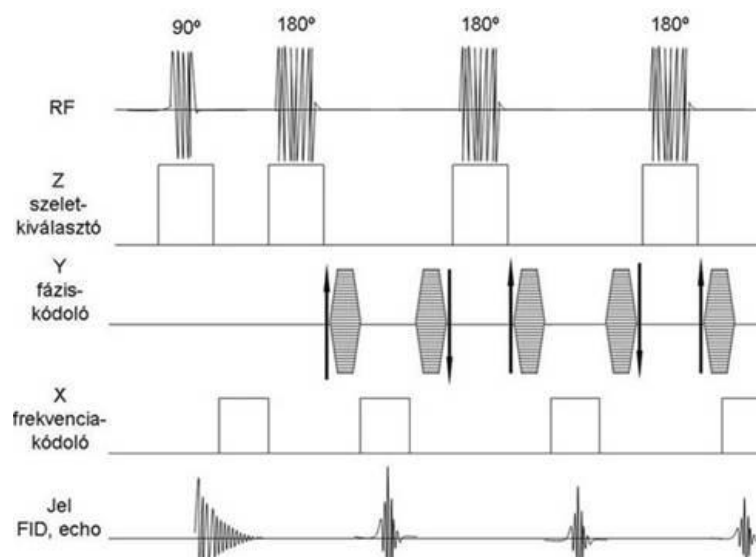
$$S(t) = \int \rho(\vec{r}) e^{i\varphi(\vec{r}, t)} d^3 r \quad (2.3.2.6)$$

Ez a képlet már tartalmazza a mérőberendezés érzékenységére, a minta mágnesezettségére és rezonancia frekvenciájára vonatkozó adatokat.

2.3.3 Többdimenziós impulzusszekvenciák

A 3D pulzusszekvenciák lényegében 1D pulzusok sokszori ismétlődéséből állnak elő. A tervezés során fontos, hogy a szeletkiválasztást és a tér bejárásának módját erőforrás kímélően válasszuk meg.

Az alábbi 2D Turbo Spin Echo (TSE) szekvencia jó példa arra, hogyan lehet képet alkotni 2D mintákról.

10. ábra 2D TSE szekvencia [10]

A képalkotáshoz szükséges szelet-oszlop-sor kiválasztást 3 különböző gradiens végzi. A koordináta információk ezek segítségével tehát adottak. A képalkotáshoz szükséges $\rho(\vec{r})$ (spinsűrűség adott helyen) információt a spin-echo-k tartalmazzák. A valós kép helyreállításához a kapott adatsorokat megfelelő sorrendbe mátrixba helyezik, majd 2D Fourier-transzformációt végeznek rajta.

2.3.4 Többdimenziós képalkotás

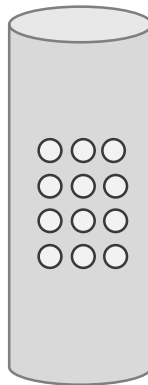
Egydimenziós képalkotás során a mintának csak egy megadott irányú metszetét láttuk, a másik két irány összeintegrálódik, így lényegében a mért spin sűrűség Radon-transzformáltjának választott irányú komponensét kapjuk meg. [3] (Radon-transzformációról bővebben a 3. fejezetben)

Több dimenziós képalkotásnál a képet megfelelő dimenziójú Fourier-transzformálással kapjuk meg.

3. Eredmények

3.1 MRI

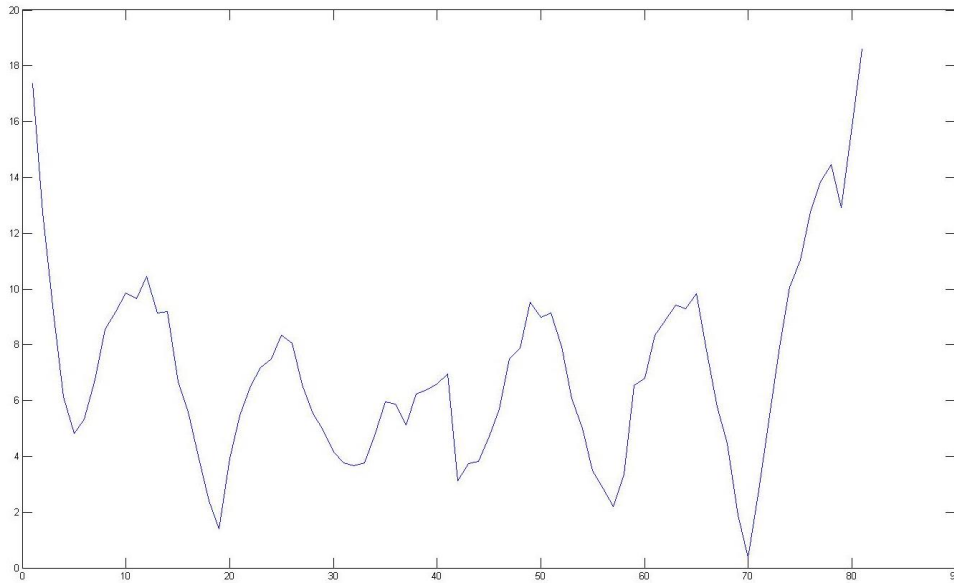
2015 tavaszán készült el Iván Dávid munkájának köszönhetően az MSc orvosi fizika szakirány laborgyakorlatához az MRI mérőfej. Ennek segítségével a hallgatók megismerkedhetnek a mágneses rezonancia képalkotás alapjaival. A mérőfej tesztelésében magam is részt vettem, az alábbi képek a teszt során készültek. A teszt során teflonból készült fantomot használtam, melynek oldalán összesen 12 darab egyenként 3-4 mm mély furat helyezkedett el.

11. ábra Lyukas fantom vázlat

A furatba vizet injektáltam. A víz protontartalma miatt kiváló NMR jelet ad. Először 1D képet készítettem a z irány mentén. Az ábrán a csúcsok a nagy spin sűrűséget jelzik, vagyis a vízzel telt lyukak helyét.

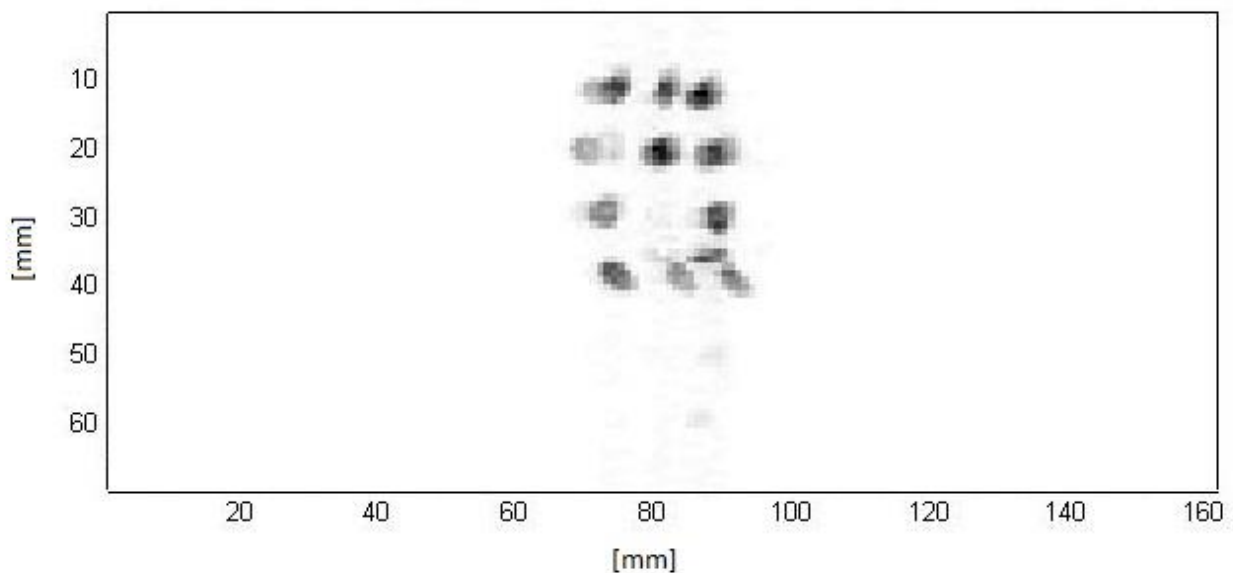

12. ábra 1D felvétel a lyukas fantomról

Összevetve a kapott képen a csúcsok közötti távolságot a fantom üregei közötti távolsággal megkapjuk a műszer felbontását adott gradiens erősség mellett.

A 2D képalkotás során több metszetet veszünk fel egymás után, amelyeket egy mátrixba téve, alkalmazva a Fourier-transzformációt előáll a valós kép. Az alkalmazott pulzus szekvencia a fentebb tárgyalt 2D TSE. Az elkészült 2D kép a fantomról z - y síkban.

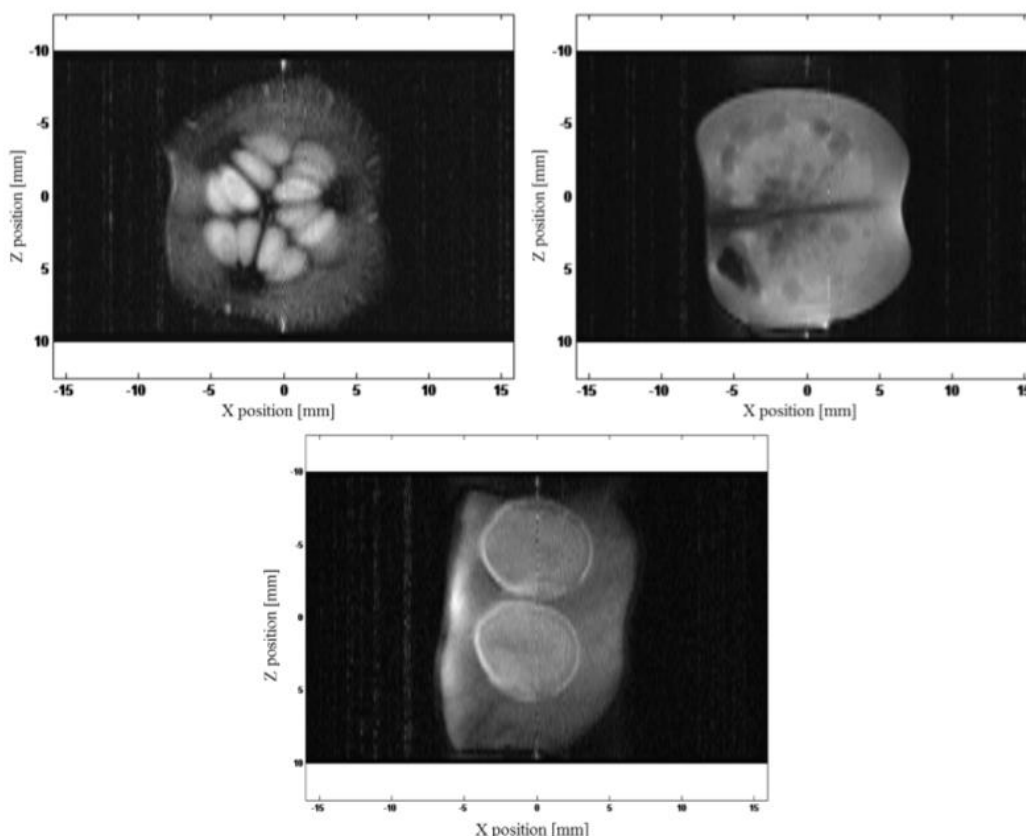

13. ábra 2D kép lyukas fantomról

Látható, hogy a pontok egyes helyeken elmosódottnak látszanak. Bár a fantom szélén a lyukakat cellux-szal leragasztottam, előfordulhatott, hogy a víz mégis kicsit kifolyt. Ennek köszönhető, hogy

az alsó 6 üreg elmosódottan látszik. Megfigyelhető továbbá az is, hogy az egyes üregek nem azonos intenzitásúak a képen. Mivel a lyukak átmérője nagyjából 2-3 mm így a víz befecskendezése nem volt könnyű feladat. A leg gondosabb előkészítés mellett is ragadhat levegő buborék a csepp alá, ami összességében kisebb intenzitást eredményez a képen.

Az alábbi 2D képekkel szeretném szemléltetni az MRI mérőfej jó képalkotási képességét.

14. ábra 2D felvételek zöldség mintákról [11]

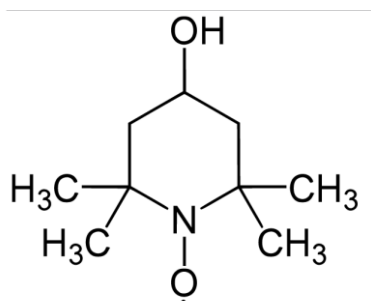
3.2 Elektronspin-rezonancia képalkotás - EPRI

Nyáron gyakorlatomat Lasuane-ban töltöttem az EPFL-en. Dr. Matus Péter és Dr. Andrzej Sienkiewicz vezetésével EPR-en alapuló képalkotást végeztem különböző biológiai mintákon. Az EPR berendezés kezdetben valamilyen meghibásodás miatt nem tudott képet alkotni a biológiai mintákról. Szerencsére ez a probléma a gyakorlat végére megoldódott, addig azonban különböző fantomokon futtattunk ellenőrző méréseket.

Az EPI nehézsége, hogy míg az MRI során atommagok, addig az ESR alapú képalkotás során párosítatlan elektronok adják a jelet. Az MRI képalkotás során hagyományosan a proton sűrűséget térképezik fel az egyes szövetekben. A kép kontrasztját az adja, hogy a kémiai környezet az egyes

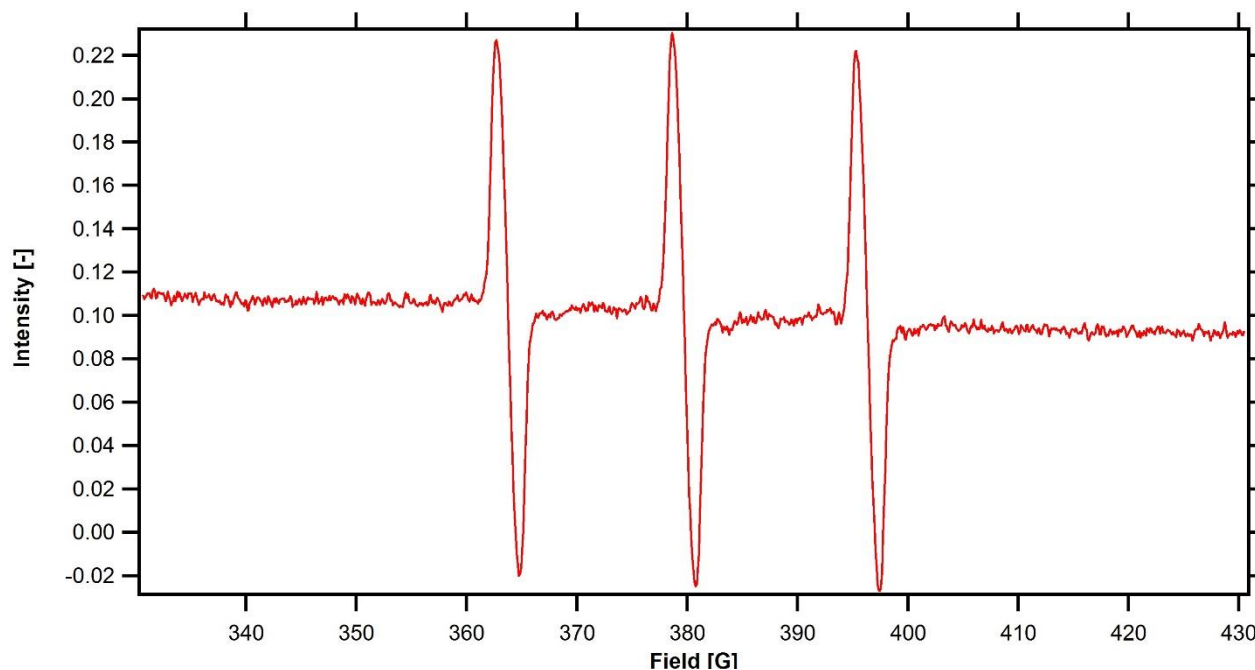
szövetekben más így a relaxációs idők is megváltoznak. Az EPRI-hoz szükséges jelet párosítatlan elektronok adják, amik például szabad gyökök és komplexek esetén fordulnak elő. Míg az élő szervezetekben a víz – és benne az NMR jelet adó proton – mindenhol előfordul, addig a párosítatlan elektronnal rendelkező molekulák alig-alig. Vagyis az elektronspin-rezonancián alapuló képalkotás komoly nehézségekbe ütközik. Ezen probléma feloldására különböző spin-nyomjelzőket, melyek nagy ESR jelet szolgáltatnak.

Az egyik ilyen, általunk is használt, anyag a *4-hydroxy-2,2,6,6-tetramethylpiperidin-1-oxyl*, más néven TEMPOL. Általában katalizátornak vagy oxidáló szernek használják. Ahogy az alábbi ábrán is látszik, a TEMPOL molekulában lévő oxigénhez kapcsolódik egy szabad gyök, amely az ESR jelet adja.

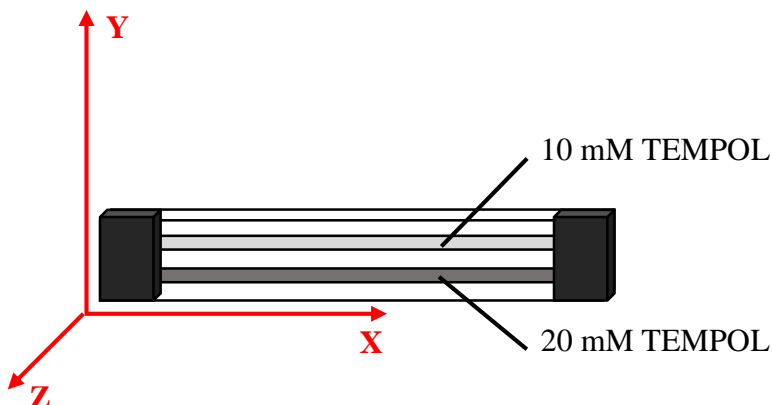
15. ábra TEMPOL molekula szerkezeti képlete

A TEMPOL EPR jelében hármas felhasadást látunk, mivel az $\frac{1}{2}$ spinű elektron kölcsönhat az 1 spinű ^{14}N maggal. (Az ^{16}O mag 0 spinű ezért vele nem tud kölcsönhatni.)

16. ábra 10 μM TEMPOL EPR jele

A fantomokkal végzett kísérleteink közül kiemelném a dupla kapilláris fantommal végzett méréseinket. Az egyik kapilláris 10mM koncentrációjú TEMPOL-t, a másikba 20mM koncentrációjú TEMPOL-t tartalmazott. A minták a műszer koordináta rendszerében a 17. ábrán látható módon helyezkedett el.

17. ábra minta elhelyezkedése a mérőberendezés koordináta rendszerében

A készített képek bemutatása előtt tekintsük át az EPR alapú képalkotás lényegét!

3.2.1 Képalkotás EPR módszerrel

Az EPR alapú képalkotás jelentősen különbözik az NMR alapútól, elsősorban azért mert a relaxációs idők 5-6 nagyságrenddel rövidebbek. Ez jelentősen megnehezíti az impulzus üzemű gradiensek alkalmazását. A spinek helyének kódolásához állandó nagyságú gradiens teret használnak, melyet a sík egy pontja körül körbeforgatnak. A képek helyreállítását szűrt visszavetítéssel – angolul *filtered backprojection* nevű eljárással - végzik, melynek alapja a Radon-transzformáció.

2D Radon inverziós formula:

$$(3.2.1.1) \quad f(x, y) = \frac{1}{(2\pi)^2} \int_0^\pi \int_{-\infty}^{\infty} |r| e^{irx\omega} \mathfrak{F}(Rf)_t[r\omega] dr d\theta$$

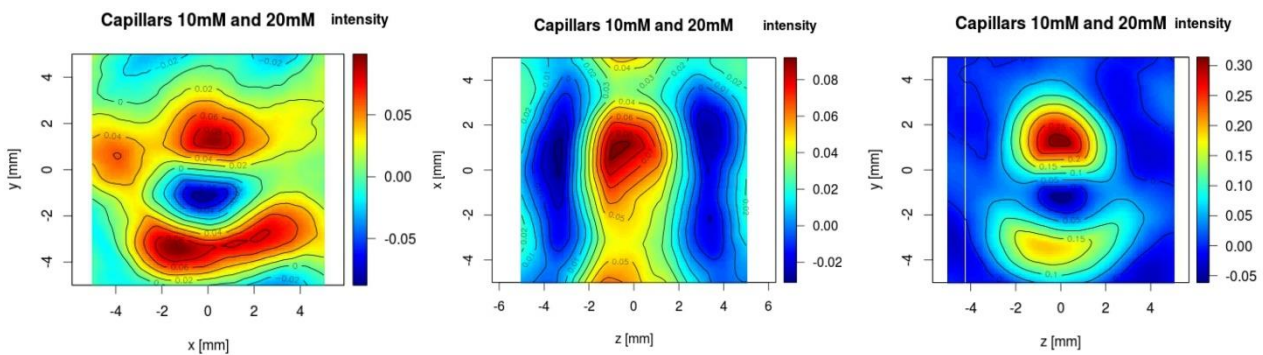
Radon-tétel alapján kimondható, hogy ha ismerjük egy eloszlás végtelen sok vetületi képét, akkor az eloszlás előállítható az inverz transzformációjával. A valóságban természetesen sosem fog végtelen sok vetület a rendelkezésünkre állni, ezért az eloszlás zajjal terhelt lesz, amit különböző szűrők segítségével csökkenthetünk.

A szűrt visszavetítés első lépésében vesszük a szinogrammot (mért adatsor) és minden egyes θ szögre elvégezzük a két lépésből álló szűrési folyamatot. Először minden projekcióra (sorra) elvégezzük a Fourier transzformációt, majd a kapott amplitúdó spektrumot beszorozzuk $|r|$ -rel. ($|r|$ szűrő) Ennek inverz Fourier-transzformáltja lesz a szűrt spektrum. Ez a módszer lényegében egy felül-áteresztő alul-vágó szűrő, amely a nagyfrekvenciás komponenseket és sajnos a zajt is erősíti, a konstans

komponenseket pedig eltüntet. Megkaptuk a szűrt szinogrammot, amelyet θ szögre kiintegrálva visszkapjuk az eredeti eloszlást.

A gyakorlatban a Fourier-térben való szűrés mellett konvolúciót is alkalmaztunk, hogy a spektrális sajátosságokat kiszűrjük. Ehhez először felvettünk egy referenciát a mintáról, majd a 2D képalkotás során kapott jelet konvolváltuk vele.

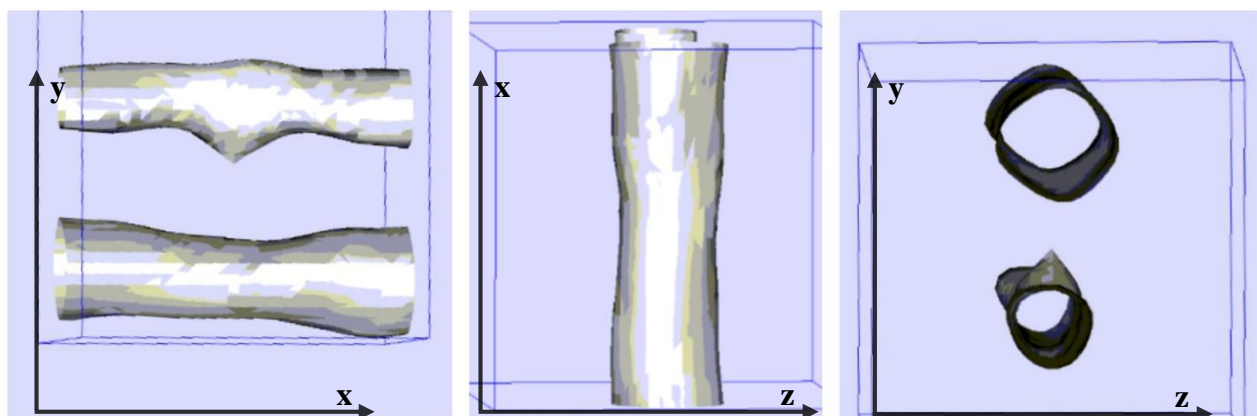
Most, hogy áttekintettük a képalkotás elméleti részét térjünk vissza a dupla kapilláris fantomon való képalkotásra. Az alábbi 2D képeket 6 G/cm gradiens térrel vettük fel.

18. ábra 2D metszetek a kapilláris mintáról

A képeken jól elkülönül a két kapilláris, a z - y metszeten pedig az intenzitáskülönbség alapján következtetni lehet a koncentráció különbségre is. Mivel a 2D képek a korábbiakhoz képest biztatóak voltak, így megpróbálkoztunk a 3D képalkotással is.

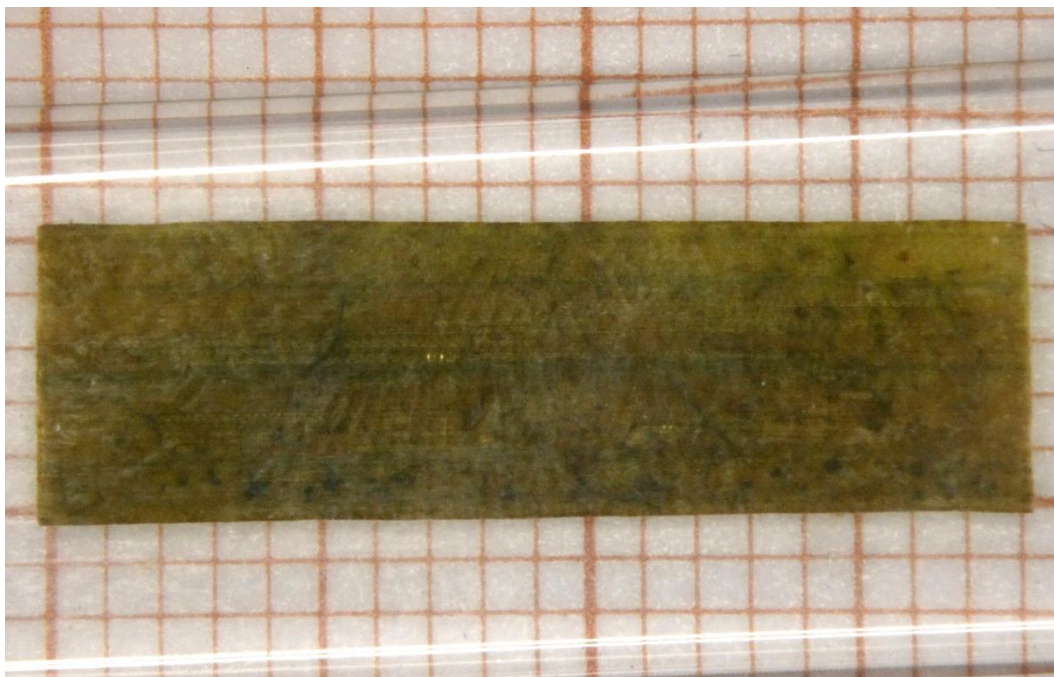
A szelekció kiválasztás egy második gradiens bekapcsolásával történik. Az alábbi képek a kapilláris fantomról készültek. A beépített program, ami visszaállította a 3D képet érdekes módon az intenzitásbeli különbségeket a kapillárisok átmérőjével érzékeltette. A magasabb koncentrációjú oldatot tartalmazó kapilláris átmérője vastagabbnak tűnik a képeken.

19. ábra 3D kép a kapilláris mintáról

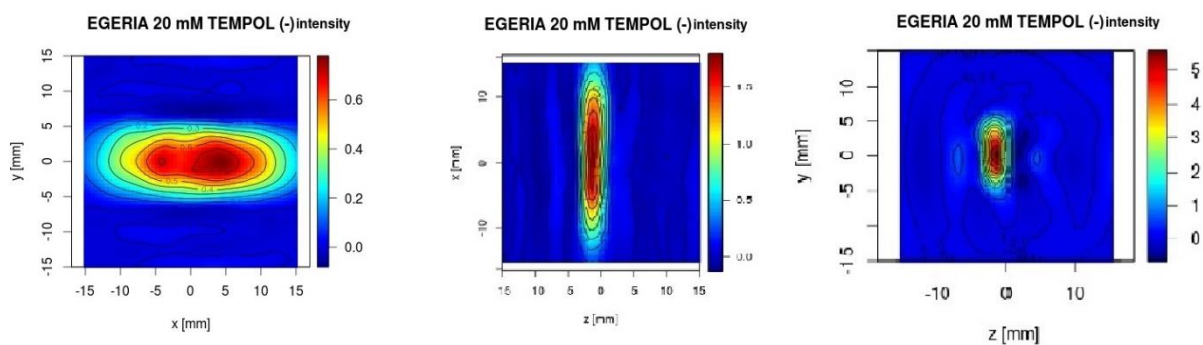

Mivel a kapilláris fantomon ilyen jó eredménnyel lehetett képet alkotni próbát tettünk egy biológiai mintával is. A képalkotás nehézsége itt abban rejlik, hogy a vizsgált növényi levél önmagában semmilyen ESR jelet nem ad. Ezért a levéldarabot egy napig 20 mM koncentrációjú TEMPOL oldatba áztattunk, hogy eléggé megszívja magát ahhoz, hogy a spin-nyomjelző a minta egészében szétterjedjen.

20. ábra A vizsgált levél szelet (egeria densa)

A minta jelét figyelve arra jutottunk, hogy bár jóval gyengébb és zajosabb, mint a fantomé, azonban képalkotásra – kisebb gradienssel – alkalmas. A kisebb gradiens azért jobb választás mert a nagy gradiens a mérési időt jelentősen megnöveli, a jel/zaj arányt (signal to noise ratio : SNR) pedig lecsökkenti. (Kisebb gradiens mellett természetesen a felbontás csökken) A 21. ábrán a levélről készült 2D felvételeket mutatom be.

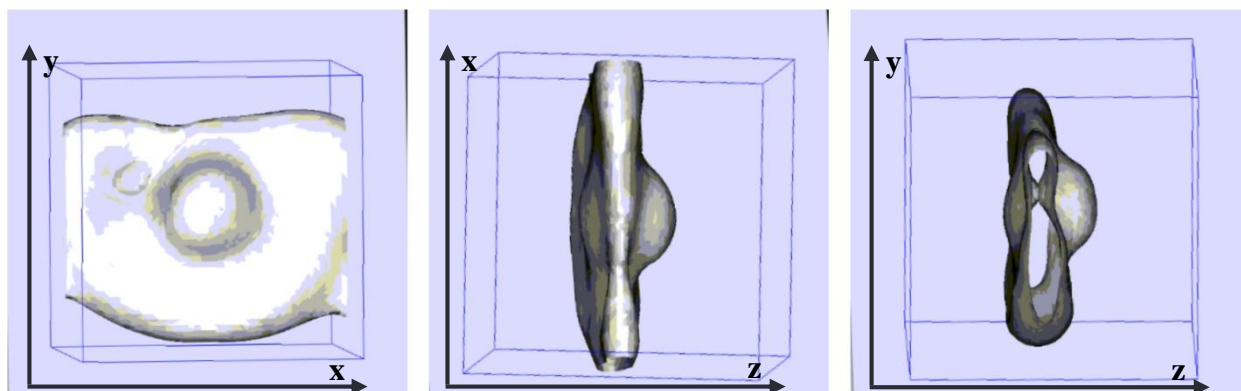

21. ábra levél metszetek x-y, z-x és z-y síkban

Az egyes képek alatti skála mm beosztású. Összevetve a levél valós méreteivel a ~20 mm hosszúság

és 8 mm vastagság reálisnak mondható, tekintve hogy a levélminta vízben ázva került megvizsgálásra. Így a TEMPOL a hosszú mérés alatt kicsit kiázhatott, így kerülhetett az őt körülvevő vízbe, amely elmosta a kontúrokat. Nem beszélve arról, hogy a kisebb gradiens miatt a felbontóképesség nagyban romlott.

Tekintsük ezek után a 3D képalkotás eredményeit.

22. ábra 3D kép a vizsgált levélmintáról

Ahogy látható a minta közepén nagy púpként jelentkezik a Radon-transzformáció mellékterméke. A teret ugyebár egy megadott origó körül körbeforogva térképeztük fel. A „felderítő” egyenesek az origóban metszették egymást így a jel ott mesterségesen nagyobb, mint a minta többi részén. (A 19. ábra harmadik képén üregesnek látjuk a mintát. A valóságban természetesen a levél tömör volt, a 3D plotot előállító grafikus program készített drótváz szerű alakzatot.)

3.3 A két technika összehasonlítása

Mint láttuk, az MR és az EPRI között jelentős a különbség, mind a képalkotás mechanizmusa mind az alkalmazások között. Az alábbi táblázat segítségével egyszerűen és gyorsan összehasonlíthatjuk a két módszert.

	MRI	EPRI
Mágneses tér 300 MHz-nél	7 T	10 mT
RF pulzus hossza	μs -ms	10-100 ns*
3 MHz FID válaszideje	ms-s	ns- μs *
Endogén változók	víz (protonok)	-
Exogén változók	nem kezelhető	nitroxid és trityl spinjelzők**
Mérhető koncentráció	>60M	~mM
Stabilitás ideje	stabil	~perces
Vonalszélesség	Hz-kHz	~MHz
Alkalmazás	orvosi diagnosztika	orvosi diagnosztika*** (kevésbé elterjedt)

1. táblázat [7]

Felmerülhet a kérdés, hogy az EPR alapú képalkotásnak milyen orvosi alkalmazásai lehetnek.

A tumorok tanulmányozása során fedezték fel, hogy a nitroxid spin nyomjelzők jóval szívesebben tartózkodnak a tumorok, mint az egészséges sejtek közelében. Ahogy ezeket a paramágneses molekulákat felveszi a sejt egyszerre kapunk információt a daganat és a szövetek mikrokörnyezetéről. Segítségével meghatározhatók olyan paraméterek, mint a vér parciális oxigén nyomása (pO_2), pH értéke, hőmérséklete, tiol koncentráció (a tiolok aminosavak és enzimek alkotója), mikroviszkozitás és a sejt redox-állapota. Az EPRI tehát sejtszinten az MRI-t kiváltó módszer.

Dolgozatomban ismertettem a mágneses rezonancia spektroszkópia alapjait, majd az erre épülő képalkotó eljárások – MRI és EPRI – mechanizmusát. Az eddigi mérési eredményeket összehasonlítva kijelenthetjük, hogy az MRI és az EPRI egymást kiegészítő képalkotó eljárások, amelyek hasznosíthatóak az orvosi diagnosztikában.

* Ha az EPRI impulzus üzemmódban működik.

** szabad gyökök

*** kisállat és in vitro vizsgálatok

Irodalomjegyzék

- [1] Dr. Rohonczy János: *Az NMR spektroszkópia alapjai*
- [2] https://en.wikipedia.org/wiki/Nuclear_magnetic_resonance
- [3] Tompa Kálmán: *Magmágneses rezonancia spektroszkópia*
- [4] Kettinger Ádám, Simon Ferenc: *Mágneses rezonancia képalkotás (MRI) laborgyakorlat*
- [5] Karsa Anita, Simon Ferenc : *Magmágneses rezonancia laborgyakorlat*
- [6] Simon Ferenc, Halbritter András : *Spektrumanalízis heterodin mérés technikával*
- [7] Yan GuoPing, Peng Lei, Jiang ShuangQuan, Li Liang, Bottle Steven Eric : *Spin probes for electron paramagnetic resonance imaging*, Chinese Science Bulletin (2008)
- [8] Gage Redler, Eugene D. Barth, Kenneth S. Bauer, Jr., Joseph P.Y. Kao, Gerald M. Rosen, and Howard J. Halpern : *In Vivo Electron Paramagnetic Resonance Imaging of Differential Tumor Targeting Using cis-3,4-Di(Acetoxy methoxycarbonyl)-2,2,5,5- Tetramethyl-1-Pyrrolidinyloxy*, Magnetic Resonance in Medicine (2013)
- [9] <https://hu.wikipedia.org/wiki/Tiolok>
- [10] Berényi Ervin : *MR képalkotás*
- [11] Kettinger Ádám: (MSc diploma munka)